

ДОСВІДИ УЧАСТІ ЖІНОК У ВІЙНАХ, РЕВОЛЮЦІЯХ ТА ЗБРОЙНИХ ЛОКАЛЬНИХ КОНФЛІКТАХ І СУЧАСНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

*Олександр Кривоший, к.і.н.,
директор інформаційно-аналітичної
агенції «Krialle», м. Запоріжжя*

В реаліях сучасних Збройних Сил України чисельність жінок, які поряд із чоловіками проходять військову службу, перейшла за десятивідсотковий бар'єр. Українські жінки-військовослужбовці успішно опановують такі спеціальності як льотчик, штурман, моряк, десантник, кулеметник, гранатометник, стрілець, планшетист, оператор. Реалізують себе і в службі на військових посадах юристів, медиків, зв'язківців, політологів, психологів, культурологів, фінансистів та перекладачів. Проте, в системі гуманітарної підготовки ліцеїстів, студентів університетів та курсантів вищих військових навчальних закладів не передбачено жодного навчального курсу з історії фронтової повсякденності жінок¹ України. Йдеться про напрям історичного знання предметом вивчення якого являються досвіди участі жінок у війнах, революціях та збройних локальних конфліктах, що відбувалися в українських землях протягом VI ст. до н.е. – XX ст. н.е. Українські військовослужбовці не вчать розуміти психологію та світоглядні уявлення жінок-воїнів, а отже й не сприймають їх у якості повноцінних захисників Вітчизни.

Автори переважної більшості посібників і підручників з історії України та в контексті розповідей про традиції українського війська та військового мистецтва українців свідомо оминають увагою дразливі для національного наративу XIX – XX ст. теми: «жінка і українське військо», «жінка і запорозьке козацтво», «жінки України у війнах, революціях та збройних локальних конфліктах»². Більшість описів вояцького життєустрою побудовано за такою логікою: загальна характеристика воїна, як правило, запорозького козака (характеристики воїна княжої дружини, реєстрового козака, вояка Української повстанської армії від-

сутні); місця проживання козаків-запорозжців; їхній побут та розваги; козацька віра і церква. Інтерес до сімейно-шлюбного життя козаків-запорозжців та ролі жінки в традиціях козацького життєустрою зводиться до запорозького козацького аскетизму та зневажливого ставлення запорозжців до жінок. Це при тому, що значна частина шляхетних жінок «українного» пограниччя XV-XVII ст. проходила службу (виконувала військову повинність) у земському війську Великого князівства Литовського, запорозькому козацькому війську та різноманітних шляхетсько-козацьких підрозділах.

В переписі війська Великого князівства Литовського 1528 року, що носить назву «Ухвала на великом сойме Виленском, в року 1528, м(е)с(е)ца мая 1 дня, учиненая з стороны обороны земское, колко хто с Панов-Рад, врядников и всех обывателей Великого княз(ства) Лит(о)вского з ыменей своих ку службе военной коней ставити масть» чітко вказано, що «почоть панси-вдов воеводиных, старостиных» займав третю по значимості позицію після почту «Панов-Рад их милости и врядников также дворян господарских и некоторое шляхты значнейшее» та «почета княжепъкаго». Згідно рішення Віленського сейму кожний землевласник(ця) з восьми підданих повинен був виставити одного вершника. «Будучы г(о) с(по)д(а)рю королю и великому кн(я)зю Жикгимонту у Вильни со всеми П(а)ны-Радами Великого князства Литовского, на великом валномъ сойме, рачиль его м(и)л(о)сть ухвалити и установити вборону земскую, под которым обычаемъ мают П(а)нове-Рады и княжата, и панята, и вся шляхта у великом князстве Литовском ку службе земской завжды поготову бытии, и почот коней з ыменей своихъ коньно и зброино ставити водлуг тое ухвалы и попису земского, яко вся земля списана есть и колько в кого людеи в ыменех, то все в реистрех головных пописанных взнаименно есть. И установьлено, иж хто-колвекъ мает людеи своихъ в именяхъ своихъ, тот повинень с кождыхъ вси служобъ людеи ставити пахолка на добромъ кони во зброи, с дровомъ, с прапоромъ, на которомъ бы былъ панъцер, прыльбица, мечъ або кордь, сукня цветная, павеза и встроги две». Всього в 1528 році на військовий облік було взято 710 жінок-шляхтянок, переважна більшість з них – мешканки українських воєводств ВКЛ.

В 1609 році войовнича волинська княгиня Софія Ружинська, вкупі зі своєю помічницею, Ганною Комаровською та її чоловіком Кевличем, «приспособивши себе немало обчыхъ и посторонныхъ людей на помочь», на чолі шеститисячного гарно організованого і озброєного війська напала на с. Черемошку, маєток князів Корещьких. «Обычаемъ неприятельскимъ» оточила замок і місто, а потім «въ трубы, сурьмы и бубны вдаривши и окрыкъ (галас) великий справивши», військо взяло їх штурмом після завязаного бою, помордувавши й позабивавши велику кількість населення «на корень спалили и вьнивечъ обернули». Під час таких виступів, зі слів історика Наталії Мірзи-Авакянц «жінки, мусили озброюватись як тогочасні вояки, носили панцирі, мали гармати. Траплялось, що зчинялась справжня жіноча війна, коли на боротьбу, як вороги, виступало декілька жінок подібної вдачі»³.

Така «жіноча» війна і справді виникла в 1570 році поміж Марією Гольшанською (дружиною кн. Андрія Курбського, Московського емігранта) та її сестрою Анною Мильською. «Почалась справа на ґрунті рахунків з приводу маєтку Дубровиці, яким вони володіли разом, а закінчилась засадами на дорозі, грабунками та вбивствами. Дві розлютовані жінки боролись з страшною настирливістю та злістю і цілих три сусідні повіти – Луцький, Володимирський та Пинський – стали місцем їх сутичок; численні юрби кінних сновигали по дорогах, а на чолі їх стояла сама Мильсона в панцирі з криці. Найбільш страждали від цього селяни, які мусили терпіти постої та насильства війська, а Мильська трималась так, «немов ся ватага озброєного люду з'явилась сюди для оборони краю, а не захисту особистих інтересів однієї лише жінки, невблаганної під час гніву і скаженно сміливої»...

Сучасник розгрому підрозділу козацького полковника Донця під містом Заславлем, польський поет середини XVII ст. М. Кучкаревич, зазначав, що під час бою, поляки захопили «козацьку чарівницю Солоху», яку спочатку піддавали тортурам, а потім, за твердженням Кучкаревича спалили. Автор козацького літопису Самійло Величко описуючи цей бій також наголошує на участі в ньому принаймні двох жінок – сестри полковника Донця, Солохи (Солохни) яку визначає як учасницю козацького герця і «чарівницю» та її товаришки. Хоча літописець не підтверджує факту спалення «чарівниці», проте зазначає, що поляки піймавши ту чарівницю з

її товаришкою, повтинали їм шиї... Козацький літописець Самійло Величко, та вже згадуваний поет М. Кучкаревич сходяться на думці про те, що сестра полковника Донця перебувала в бойовому козацькому таборі і пробувала щастя в козацьких герцях⁴, що личило лише найвідважнішим козакам.

В другій пол. ХХ століття на Дніпропетровщині, в межах колишнього Запорожжя було записано переказ про відважну снайперку козацької сотні Варвару Мотору яка брала активну участь у повстанні під проводом Якова Острянина (1638 р.). Особливо відзначилась ця Варвара під час захисту повстанського табору біля м. Жовни на на р. Сулі. Острянин, нібито, доручив Варварі Моторі стріляти особливо важливих персон у ворожому таборі, приставивши шість козаків заряджати мушкети та готувати стріли для неї. Інформацію про активну участь жінок⁵ у різного роду військових змаганнях козаків-низовців подають не лише дотичні до наведеного, фольклорні, але й цілий ряд письмових джерел.

Стає очевидним, що на маргінесах історичного знання й досі перебувають як воєнні традиції жінок козацького Запорожжя⁶, так і досвіди участі жінок України у війнах, революціях та збройних локальних конфліктах (історія воєнної повсякденності жінок)⁷ в цілому.

Рекомендації:

- Слід вивчити і широко розповсюдити для подальшого застосування досвід участі жінок України у війнах, революціях та різного роду збройних локальних конфліктах V ст. до н.е. – початку ХХІ ст. н.е. З цією метою започаткувати в Україні щорічну науково-практичну конференцію «Жінки і чоловіки в контексті воєнної історії України».

- Питання викладання воєнної історії України повинні розглядатися з точки зору гендерної перспективи. З цією метою в системі гуманітарної підготовки ліцеїстів, студентів університетів та курсантів вищих військових навчальних закладів України слід запровадити обов'язкові навчально-виховні курси:

а) «Жінка в історії козацького Запорожжя» (для учнів державних гімназій з посиленою військово-фізичною підготовкою та військових ліцеїстів);

б) «Жінки України у війнах, революціях та збройних локальних конфліктах (V ст. до н.е. – початок ХХІ ст.)» (для курсантів інститутів та державних університетів);

- Розробити та видати навчальні посібники: «Жінки в історії козацького Запорозжя: постаті, події документи, свідчення», «Жінки України у війнах, революціях та збройних локальних конфліктах. Сторінки історії».

Успішне виконання означених завдань сприятиме як гендерно-патріотичному вихованню української молоді, так і покращенню морально-психологічного клімату в Збройних Силах нашої держави.

Посилання та література

1. Під військовою повсякденністю автор розуміє весь комплекс повсякденно-побутових реалій людей (в даному контексті жінок) в яких провідну роль відігравав «воєнний фактор». До воєнної повсякденності автор відносить фронтову повсякденність – самі війни та збройні локальні конфлікти, а також тилову повсякденність – реалії, що їх супроводжували, – розквартирування військ, реквізиції, військові заготовки, військово-санітарну діяльність, забезпечення повсякденних потреб життєдіяльності військових угруповань і таке інше. Див.: *Кривоший О.П.* Тилова повсякденність жінок козацького Запорозжя у науковому доробку академіка Д.І. Яворницького. Межі присутності / О.П. Кривоший // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012. – Вип. 25. – С. 145.

2. Маргіналізація тем «жінка і запорозьке козацтво», «жінка і українське шляхетсько-козацьке військо» в українській історіографії була спричинена як впливом іноземних історіографічних традицій, так і тією обставиною, що цю тему не вважають «своєю» ні військові історики, ні дослідники, які вивчають соціальну структуру ранньомодерного українського соціуму, історичну фемінологію та гендерну історію України. Див.: *Кривоший О.П.* Гендерні виклики фронтової повсякденності козацького Запорозжя у науковому доробку українських істориків (1946–1991 рр.) / О.П. Кривоший // Українознавчий альманах. – К., 2013. – Вип. 11. – С. 140–146.

3. Зважаючи на те, що в сучасній літературі немає чіткої дефініції терміну жінка-войовниця, спробуємо дати таке визначення цього поняття: 1.) *Жінка-войовниця, жінка-воїн* – архетипічний образ войовничої жінки яка має сильний характер і займається переважно «чоловічою» справою – війною (хоча інколи й політикою, торгівлею та ремеслом).; 2.) озброєна захисниця рідної землі; жінка-боєць, жінка-солдат. Антиподом *жінки-войовниці* є інший штамп – безпомічна діва в біді і сльозах. Див.: *Кривоший О.П.* Тилова повсякденність жінок козацького Запорозжя у науковому доробку академіка Д.І. Яворницького. Межі присутності / О.П. Кривоший // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К.: Інститут української

археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012. – Вип. 25. – С. 145.

4. В українському козацькому війську герцями називали двобої з представниками ворожого війська перед боєм (битвою). Військовий герць починався, як правило, з того, що один козак чи група козаків наближалися (пішки або на конях) до ворожих рядів (ворожого табору) і глузливими викриками (часто пританцювуючи) кликали противника помірятися силою. В такому двобої, як правило, брали участь найдосвідченіші вояки, фізично сильні і витривалі лицарі. Перемога в герці підносила бойовий дух козаків, вселяла віру в свої сили й впливала на морально-психологічний дух ворожого війська.

5. У літературі, загалом, немає чіткої дефініції поняття козачка (жінка-козачка). Спираючись на свідчення письмових документів та усних історичних джерел, спробуємо дати таке його визначення: архетипічний образ, як правило, належної до козацького стану жінки, яка має сильний характер і займається типово «чоловічою» справою – війною, політикою (відповідного рівня), торгівлею або ремеслом. Поряд з наведеним, в літературі функціонує ще одне розуміння цього терміну, пов'язане з шлюбно-сімейною характеристикою. Козачка – жінка, чоловік якої перебував на службі у козацькому (в XVI – першій половині XVII ст. у реєстровому) війську. Див.: *Кривоший О.П.* Фронтowa повсякденність жінок козацького Запорозжя у візії О.М. Апанович / О.П. Кривоший // *Культурологічний вісник: науково – теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці.* – Запоріжжя, 2013. – Вип. 31. – С. 34.

6. Повсякденність жінок (жіноча повсякденність) козацького Запорозжя розуміється автором як воєнна повсякденність жінок (під *воєнною повсякденністю* розуміється весь комплекс повсякденно-побутових реалій людей в яких провідну роль відігравав «військовий фактор»). Див.: *Кривоший О.* Амазонки і «амазонство» в українській фольклорній традиції та історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. / О.П. Кривоший // *Київська старовина.* 2012. – №4(406). – С. 55–71.

7. Термін «Історія воєнної повсякденності жінок» використовується нами для характеристики напряму історичного знання, об'єктом дослідження якого виступає буденне життя, усі життєві реалії жінок в умовах воєн, революцій та збройних локальних конфліктів. Див.: *Кривоший О.П.* Гендерні виклики фронтowej повсякденності козацького Запорозжя у науковому доробку українських істориків (1946–1991 рр.) / О.П. Кривоший // *Українознавчий альманах.* К., 2013. – Вип. 11. – С. 140–141.